

Ідейні акценти драматургії Олени Пчілки

Лариса Мороз,

доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник

Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Йдеться про традиційні (гідність, порядність) та нові для української драматургії соціальні проблеми, яких торкається Олена Пчілка: формування інтелігенції, незапитаність у державному управлінському апараті молодих освічених службовців, корупція, деякі гендерні питання. Відзначено появу ознак "нової драми".

Ключові слова: гідність, інтелігенція, чиновник, корупція, становище жінки.

У відомих суперечках чи й окремих репліках останньої третини XIX ст. щодо наявності чи відсутності української інтелігенції (що не є темою моєї доповіді, хочу висловити лише кілька принагідних зауважень) прозирають кілька парадоксів. По-перше, сперечаються самі українські інтелігенти — можливо, причини тривожного сумніву саме у тому, що їх, власне, є одиниці, та, до того ж, немає надії, що навчальні заклади (неукраїнські!) зможуть виправити ситуацію. По-друге, не видно, щоби було з'ясовано (тоді) суть і зміст самого поняття "українська інтелігенція" — як "окремої, специфічної соціально-професійної верстви" [1, с. 12], за визначенням нашого сучасника Георгія Касьянова. Та, до того ж, і національно свідомої, додаю від себе, — і саме такі люди становитимуть політичні сили у майбутньому. А поки що — письменники ведуть мову про освічених людей у суспільстві, де "...Інтелектуальна праця стала товаром, попит на який постійно зростає..." [1, с. 13] — і не забувають про ту "...частину працівників розумової праці", яка "була бюрократизована" [1, с. 15], тобто, про службовців адміністрації.

Саме з таким персонажем входить соціальний мотив до одноактівки Олени Пчілки **"Сужена не огужена!"** (1881): "молодий панич" на прізвище Хороший шукає собі місце служби, але привабливе місце не так легко добути, адже "...на статечні місця маються там значніші — отам всякі пани, що, мовляв, мають велику пиху та збулися великих маєтків; або старе луб'я яке урядове, що вже не знають, куди б його перемостити; а нашому брату — зась! Доводиться тільки кутки терти!". Так уперше в українській драматургії з'являється мотив співчуття "молодим і освіченим" чиновникам, чий знання та бажання щось робити корисне не знаходять застосування у заскоруженому державному апараті. Лишається йому думати — чи не податися до Оренбурзького краю, що потребує "впорядкування". Ясна річ, замало підстав бачити у наведених словах цього персонажа пояснення чи навіть натяк на причини звернення освіченої молоді до різних народницьких гуртків, які вдаються до терору, щоби щось змінити у цій хворій державі. Але мотив незапотребуваності її (молоді) тут усе ж наявний.

Цей самий персонаж ніби намагається вголос поміркувати на тему спілкування з жінками (у такому — загальному — плані цей мотив також новий для української драматургії). Він переконаний, що цуратися того може "...Хіба тільки чоловік зовсім незміснений. Всякий же інший, маючи розум, освітлений світлом

змісненості, знає, що жіноцтво має бути для нас не тільки утішним, але навіть і корисним, як для наших почувань, так і для нашого розуму...". Він намагається навести думку філософа Бокля про жінок, але його зупиняють.

Двадцятирічна Варочка — розумна, освічена жінка — стає мимоволі причиною кумедних непорозумінь, навіть не підозрюючи, що Перепелиця представляє її, свою зовицю, гостям як свою дружину. Попри свій статус "молоденької вдови", вона енергійна, дотепна, весела.

Відсутність психологічної вмотивованості пояснюється й навіть зумовлюється самим жанром твору ("побутовий жарт"). Суттєвішим є авторський коментар для майбутніх сценічних виконавців: "...жарт повинен бути зограний не мляво, а кожна сцена — жваво, весело; через що, може, і вся п'єска, котра ж і єсть не більше як жарт-водевіль, здається громаді не поганішою і не дурнішою, ніж який інший водевіль" [2, с. 454].

"Комедія в 5-ти діях", за авторським жанровим визначенням (вочевидь як "людська комедія" Бальзака), "Світова річ!" Олени Пчілки (цензурний дозвіл 1884 р., першопублікація 1908 р.) насправді є повноцінною (повнометражною) драмою з життя мешканців середнього достатку невеликого міста (як донедавна мовилося, — провінційного панства). Окрім певного достатку, воно має й певний рівень освіченості. Не притаманний українській традиції варіант імені головної героїні — Саша — містить натяк на російськомовний характер оточення. Назва твору отримує часткове — традиційне — роз'яснення уже в першій сцені — і то голосом народу, а точніше, служниці: "Е, панночко!.. Знаєте, як у пісні співається: "Не всі тії сади цвітуть, що весною розвиваються, не всі тії в парі живуть, що любляться та кохаються..." Інші любляться та розходяться, а інші йдуть не люблячи, та поживуть, звикнуться, і нічогісінько! Світова річ!..". Але в основі сюжету значно серйозніші колізії, відомі зрештою й із життя й зі світової драматургії (включно з українською — "Наталка Полтавка" І. Котляревського та російською — "Бесприданница" О. Островського): самотня вдова з дорослою донькою, їхня спроба пошуку фінансово та соціально вигідного шлюбу, — що у фіналі виявляється неможливим, передовсім через звичайну людську непорядність підстаркуватого претендента на одруження з молододівчиною. На певному етапі він удається й до шантажу — помітивши

вагання Саші, "...натякає, що тоді знов отой позов подадуть, — та вже на увесь наш ґрунт...". Ці слова матері Саша коментує спокійно: "Так?... Ну, звичайне: се був простий торг...". У фіналі знов звучить вигук "Світова річ!" — то "старенький панок" Богуш намагається потрактувати скандальні ситуації як норму. Але іще серйознішою перешкодою тут стає рішуче прагнення Саші — дівчини насправді гордої й незалежної, яка доти притлумлювала свої почуття, — захистити свою гідність.

Саша. Мамо! Можна терпіти все, oprіч зневаги! Вона сказала правду — я хотіла продати себе, ради вас; але тепер не продам, не продам! Нехай не тільки двір наш ріжуть, нехай мене ріжуть — я не піду! (*До Павлуценка*). Беріть ваші дарунки й гетьте від нас! Ідіть до своєї сім'ї!

Не вдаючися до жодних прийомів сатири, драматург викриває надзвичайно поширене потворне соціальне явище: хабарництво державних чиновників. У першій же дії дізнаємося, що в "убогої пані" Красовської, як повідомляє її донька Саша, "...хотять половину двора одібрати", бо нібито її "комори на городській землі стоять", — а протистояти міській владі вона, ясна річ, не може. Тож, логічно для того суспільства, єдину можливість урятувати їхній останній статок, життєво необхідний, щоб не йти у найми, підказують усі знайомі: одруження Саші з Павлуценком — секретарем міської думи, чоловіком "поважного віку" (обидві частини його статусу вижартовуються різними персонажами, з чого, зокрема, авторкою виведено визначення жанру твору як комедії). Сам же він як про випадок жартома розповідає про "чисту кумедію", на яку виглядала у їхній установі спроба видурювати у "просителів" гроші з допомогою ... десятирічного хлопця. І на стриману репліку Саші: "Одначе мені здається, що це зовсім не смішно. Значить, у вас подобні звичаї єсть" — навіть не намагається заперечувати явища. А натомість виголошує цілу програму: "Ну, звичай звичаєм, але ж знай честь! Одно те, що не сміши людей, а друге — ну, нахопився б який гострий чортяка, та й почав би кричати: "Що це у вас за безобразіє!"". Загальнолюдське поняття "честь", як видно, для нього має свій вузький — корпоративний — зміст. Навіть мовлене Сашею слово про користь ("...можна велику користь робити тому людові, що до вас удається") перетрактовує у рамках своєї моралі: "А як же, як же! Користь за користь! Ми за ними хліб їмо, вони за нас Бога молять!".

Отримане Сашею запрошення грати в аматорському спектаклі Павлуценка також коментує на своєму рівні, мимохідь рекламуючи висоту своєї моралі, заснованої ніби на принципах виняткової чесності (хоча насправді на фарисейському ставленні до митців

театру, а заодно й до жінок): "...Нащо привчатися до тієї хвальщі? Брехня ж то все!.. І так: людина раз бреше і другий раз бреше, далі так забрешеться, що вже їй нічого не стоїть перед ким завгодно брехати, ще даже кортить: ось-то як я хороше можу брехати! А воно, знаєте, у сімействі вещь неполезна, особливо, приміром сказати, для мужа весьма і весьма некорисно, як жінка уміє добре брехати...".

Не менш виразно (і також через його власні монологи) схарактеризовано "панича багатого роду" Віктора Константиновича ("перекручене ім'я — перекручена й душа" — сказано про нього) на прізвище Тамалій — генеральського синка, споживача земних благ і приємностей. Досвідчений залицяльник, він, звісно, не має наміру у жодний спосіб обтяжувати себе й проповідувати вільне кохання. Закохавши у себе чисту довірливу Сашу, він пропонує їй стосунки — після того, як вона буде "...замужем, та ще — дозволь мені сей раз вираз — за таким дурним кнюхом, як Павлуценко!.." І усі свої, як він розраховує, майбутні радощі мають прийти до нього без жодних його витрат — не лише моральних, а й матеріальних (тим відрізняється він від щедрого Кнурова, що у драмі О. Островського пропонує Ларисі багате утримання).

Опинившись, як мовиться, між двома такими монстрами, розумна й розважлива Саша переводить свою психологічну проблему у площину іронії: "Любов, як то кажуть, "вещь загадочная"; часом скоріш можна зрозуміти, за віщо розлюбиш чоловіка, ніж за віщо полюбиш! [...]. Та й чом же мені не бути щасливою? Чого ж не доставатиме? Жити в розкошах, у догоді, у великій шані од чоловіка, — чого ж? Ви знаєте, як Зайчевська говорить? Що в самі коні Павлуценкові можна влюбиться! Ха-ха-ха!". Наведені слова — з невеличкої сцени розмови героїні зі студентом Стасенком щодо її участі у спектаклі. "Мені тепер ніколи в спектаклях грати. (*Набік*). Своя комедія на черзі!" — кидає репліку Саша (ніби ще одне гірко-іронічне пояснення щодо жанру цілої п'єси).

Саме у цій п'єсі уперше в українській драматургії намічається риса, яка згодом стане однією з визначальних у поетиці так званої нової драми: персонаж відчуває й думає одне, а говорить про інше, винятково для того, щоби не виявляти, навіть для друзів, свій непростий внутрішній стан.

Твір виставлявся на сцені. "У ролі Павлуценка, — повідомляла згодом авторка, — виступали Кропивницький, Саксаганський, у ролі Саші — Заньковецька, Ліницька, Боярська" [2, с. 454].

Література

1. Касьянов Георгій. Українська інтелігенція на рубежі XIX — XX століть. Соціально-політичний портрет. — К., 1993.
2. Пчілка Олена. Твори. — К., 1971.

Речь идет о традиционных (достоинство, порядочность) и новых для украинской драматургии социальных проблемах, затронутых Еленой Пчилкой: формирование интеллигенции, невостребованность в государственном управленческом аппарате молодых образованных служащих, коррупция, некоторые гендерные вопросы. Отмечено появление признаков "новой драмы".

Ключевые слова: достоинство, интеллигенция, чиновник, коррупция, положение женщины.

This article deals with the traditional (as honesty) and new for Ukrainian drama social problems investigated in Olena Pchilka's dramatic works. Mainly these are the problems young intellectuals faced in that time: corruption, difficulties in getting a position at governmental service, some gender questions, etc). The author accentuates the signs of the "new drama".

Key words: dignity, intellectuals, official, corruption, standing of women.